

Мурзабекова Ж.Т., Айманбаев Ш.Э.

ЖАРАНДЫК СОТ ӨНДҮРҮШҮНҮН ТҮРЛӨРҮ ЖӨНҮНДӨ

Мурзабекова Ж.Т., Айманбаев Ш.Э.

О ВИДАХ ГРАЖДАНСКОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА

J.T. Murzabekova, Sh.E. Aimanbaev

THE TYPES OF CIVIL PROCEEDINGS

УДК: 347.67.81

Сот өндүрүшүнүн спецификасын алдын-ала аныктай турган иштердин материалдык-укуктук өзгөчөлүктөрү бар категориядагы иштер жарандык процесс аркылуу камтылат. Бул Жарандык процесстик кодекс-те жарандык сот өндүрүшүнүн түрлөрүн бөлүп кароо үчүн негизги болуп саналат. Аны менен бирге, жарандык сот өндүрүшүн салттуу түрлөргө бөлүү илимий көз караштан алганда бир маанидеги тартышууну жаратат жана башынан ойлоноуга түрткү болот. Жарандык сот өндүрүшүнүн биримдиги жана дифференциациясы көйгөйү ушул убакка чейин жарандык процесстик укук илиминде да, жарандык процесстик мыйзамдарда да канааттандырылгыч чечимге ээ боло элек. Бул көйгөйдү чечүүгө карата ар кандай көз караштар жана мамилелер бар. Административдик жана жарандык сот өндүрүшү, доо жана өзгөчө өндүрүш маселелеринин айкалышы сыяктуу анын аспектилерин эске салуу жетиштүү. Жарандык сот өндүрүшүн бөлүштүрүү Кыргыз Республикасынын жаңы Жарандык процесстик кодексин, Кыргыз Республикасынын «Мамлекет кепилдеген юридикалык жардам көрсөтүү жөнүндө» мыйзамын, Кыргыз Республикасынын «Сот аткаруучулардын статусу жөнүндө жана аткаруу өндүрүшү тууралуу» мыйзамын кабыл алуу кызыкчылыгын билдирет.

Негизги сөздөр: *жарандык сот өндүрүшү, критерийлер, доо өндүрүшү, өзгөчө өндүрүш, буируктук өндүрүш, юридикалык жардам, жарандык процесс.*

Гражданским процессом охватываются такие категории дел, материально-правовые особенности которых определяют специфику судопроизводства по ним. Это является основным для выделения в Гражданский процессуальный кодекс видов гражданского судопроизводства. Вместе с тем, деление гражданского судопроизводства на традиционные виды вызывает неоднозначные споры с научной точки зрения и нуждается в переосмыслении. Проблема единства и дифференциации гражданского судопроизводства до сих пор не нашла удовлетворительного решения ни в науке гражданского процессуального права, ни в гражданском процессуальном законодательстве. Существует различные взгляды и подходы к решению этой проб-

лемы. Достаточно упомянуть такие ее аспекты, как вопросы соотношения административного и гражданского судопроизводства, искового и особого производства. Деление гражданского судопроизводства представляет интерес и в свете принятия нового Гражданского процессуального кодекса Кыргызской Республики, Закона Кыргызской Республики «О гарантированной государством юридической помощи», Закона Кыргызской Республики «Об исполнительном производстве и о статусе судебных исполнителей в Кыргызской Республике».

Ключевые слова: *гражданское судопроизводство, критерии, исковое производство, особое производство, приказное производство, юридическая помощь, гражданский процесс.*

The civil process covers such categories of cases, the substantive peculiarities of which predetermine the specificity of legal proceedings on them. This is the main for the allocation of civil proceedings in the Code of Civil Procedure. At the same time, the division of civil proceedings into traditional types causes controversial disputes from a scientific point of view and needs rethinking. The problem of unity and differentiation of civil proceedings has not yet found a satisfactory solution either in the science of civil procedural law or in civil procedural legislation. There are different views and approaches to solving this problem. Suffice it to mention such aspects as the relationship between administrative and civil proceedings, lawsuit and special proceedings. The division of civil proceedings is also of interest in light of the adoption of the new Civil Procedure Code of the Kyrgyz Republic, the Law of the Kyrgyz Republic “On State-guaranteed Legal Aid”, the Law of the Kyrgyz Republic “On Enforcement Proceedings and the Status of Enforcement Officers in the Kyrgyz Republic”.

Key words: *civil proceedings, criteria, claim proceedings, special proceedings, writ proceedings, legal assistance, civil proceedings.*

Жарандык сот өндүрүшүнүн дифференциациясы соттун иш жүргүзүүсүнө жарандык иштердин ар кыл категориялары киргизилгендиги менен аныкталат. Бул иштердин өзгөчөлүктөрү аларды кароо жол-жобосунда айырмачылык-

тарды шарттабай кое албайт. Ушундай түрдө, жарандык сот өндүрүшүнүн дифференциациясы керек, бирок жарандык сот өндүрүшүнүн аныктоочу башаты болуп, аны бир бүтүнгө бириктиргени – жарандык сот өндүрүшүнүн мазмунунун өзөгүн түзүүчү доо өндүрүшүнүн жалпы эрежелери эсептелет [1, 33-б.]. П.Ф. Елисейкин негизсиз эле доо өндүрүшүн бүтүндөй жарандык процесс менен окшоштурган.

Сууроо туулат: жарандык сот өндүрүшүн: доо өндүрүшү, өзгөчө өндүрүш, буйруктук өндүрүш ж.б. түрлөргө бөлүштүрүү канчалык деңгээлде негиздүү болуп саналат? Көрсөтүлгөн маселе боюнча окумуштуу-процессчилердин көз караштары бөлүнүп кетет. Авторлордун көбү мындай бөлүштүрүүнү колдоо менен бирге, жарандык сот өндүрүшүнүн түрлөрүн бөлүп кароонун критерийлерин табууга жана ага аныктама берүүгө аракет көрүшүүдө [2, 4-б., 3, 8-б.].

Башка авторлор жарандык сот өндүрүшүн бөлүштүрүүнү негиздүү сынга алышууда. Аны менен бирге, иштердин категориялары боюнча жарандык сот өндүрүшүнүн дифференциациясын өзүнөн-өзүн чыгарбайт [4, 14-б., 5, 189-б.].

Тарапташтардын жарандык сот өндүрүшүнүн түрлөрүн бөлүп көрсөтүүлөрүнүн негизги аргументи мындай бөлүштүрүү мыйзамдардын жоболоруна туура келе тургандыгында, «жарандык сот өндүрүшүн чектөөчү доо, өзгөчө, буйруктук ж.б. түрлөргө бөлүштүрүү толук түшүнүктүү» [6, 122-б.]. Мындай аргументке кошулуу кыйын. Биринчиден, илимий изилдөө үчүн мыйзамдуу көз караш (толук ырааттуу эмес) бул болгону көйгөйгө карата бир (ошентсе да абдан абройлуу) көз караш, ошондуктан кайсы бир илимий көз караш мыйзамга каршы келишине шилтеменин берилиши ынанымдуу эмес.

Экинчиден, жарандык иштердин үч тобу өздөрүнүн материалдык-укуктук маңызы боюнча айырмалана тургандыгын жалпылаштырып бекитүү талаштуу. Доо иштеринин жана өзгөчө иштердин өндүрүшүнүн укуктук табияты бул жеке укук жөнүндө жана жеке укукта фактыларды белгилөө тууралуу талаш боюнча жарандык иштер менен аныкталгандыгында. И.А. Жеруолис, жарандык сот өндүрүшүнүн түрлөрүн бөлүп кароо критерийлерин сынга алуу менен, материалдык укук мамилелери жарандык сот өн-

дүрүшүн түрлөргө бөлүштүрүүнүн критерийи болуп кызмат кыла албайт деп туура белгилеген [7, 179-183-бб.].

Жарандык сот өндүрүшүнүн түрлөрү түшүнүгүн биринчи жолу Д.М. Чечот: бул мыйзамда каралган кароо тартиби жана биринчи инстанциядагы сотто жарандык иштердин белгилүү бир топторго бириктирилиши, топко кирүүчү иштердин материалдык-укуктук табияты менен шартталат жана өз алдынча каражаттар, укуктар жана кызыкчылыктарды коргоо ыкмалары менен, ошондой эле ушундан улам келип чыгуучу соттук жол-жоболордун өзгөчөлүктөрү менен мүнөздөлөт деп туюндурган [8, 31-б.]. Д.М. Чечотту колдоо менен, А.А. Мельникованын берген аныктамасы «жарандык сот өндүрүшүнүн түрү жана иштердин өзүнчө категорияларынын ортосунда так чек коюу кыйындатат» деп туура белгилеген [6, 123-б.].

Д.М. Чечот тарабынан жарандык сот өндүрүшүнүн түрлөрүн бөлүп көрсөтүүнүн негизине киргизилген критерий чынында эле жарандык сот өндүрүшүнүн түрлөрүн бөлүп көрсөтүүнүн эмес, ал сот өндүрүшүнүн түрлөрүнүн туту-мунда жарандык сот өндүрүшүнүн өзү критерий болуп эсептелет. Чындыгында, эгерде алардын укук бузуулардын мүнөзү боюнча ылайык келгендерге негизделген укук мамилелеринин тармактык таандыгы боюнча аныкталгандардан алар келип чыкпаса, анда иштердин материалдык-укуктук табияты деп эмнени түшүнүүгө болот? Эгерде ушундай боло турган болсо, анда жарандык сот өндүрүшү – бул, жарандык укук мамилелеринен келип чыгуучу иштер боюнча сот өндүрүшү. Эгерде бул иштер белгилүү бир топтор боюнча бөлүнсө, анда жарандык сот өндүрүшүнүн түрлөрү жөнүндө эмес, бул сот өндүрүшүнүн жарандык иштердин өзүнчө категорияларына эрежелерди колдонуунун өзгөчөлүктөрү жөнүндө сөз кылуу керек [8, 13-б.].

П.Ф. Елисейкин дагы жарандык сот өндүрүшүнүн түрлөрү түшүнүгүнө аныктама берүүдө ырааттуу болбойт, аны ачык эле жарандык иштер категориясы менен аралаш колдонот [1, 34-б.]. Ар бир жарандык ишти кароо өзгөчөлүктөр менен айырмаланат [9]. Ал эмес, салттуу түрдө жарандык сот өндүрүшүнүн белгилүү бир түрүнө кирүүчү иштер дагы айрым учурларда бири-

биринен айырмаланат. Мисалы, сот практикасында менчик укугун жана башка буюм укуктарын коргоо менен байланышкан талаштарды чечүүдө менчик укугун жана башка буюм укуктарын коргоо менен байланышкан талаштардын, кээде аларды чечүү тартибинин олуттуу өзүнүн түрдүүлүгү менен айырмалануучу ондой түрү бөлүнүп чыгат. Башка жарандык укук мамилелеринен (келишимдик, эмгек, үй-бүлөлүк, мурасуу ж.б.) келип чыгуучу талаштар андан дагы көлөмдүүрөк көп түрдүүлүгү менен айырмаланышы мүмкүн. Жарандык укук мамилелеринен келип чыгуучу иштер, көп учурда коомдук укук мамилелери менен байланыштуу, мисалы, кыймылсыз мүлккө менчик укугун мамлекеттик каттоо зарылчылыгы менен. Мындай иштерди кароонун өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен, жарандык сот өндүрүшүнүн салттуу түрлөрү боюнча аларды топтоштуруу мүмкүнчүлүгү жөнүндө шарттуу түрдө гана айтууга болот.

Мыйзам чыгаруу жана илимий тексттерде жарандык сот өндүрүшүнүн түрлөрү түшүнүгү эң эле эркин колдонулат: же жарандык иштердин конкреттүү түрлөрүнө тийиштүү (мисалы, чыгымдардын ордун толуктоо жөнүндө иштер боюнча өндүрүш) же белгилүү бир процесстик стадияларга карата колдонууда (мисалы, сот актысын аткаруу стадиясында өндүрүш) же соттук инстанциялардын түрлөрүнө карата (мисалы, биринчи инстанциядагы соттогу өндүрүш). Бирок эми бул жарандык сот өндүрүшүнүн түрлөрү түшүнүгүн так аныкталган илимий түшүнүккө киргизүүгө жол бербейт.

Жарандык сот өндүрүшүн түрлөргө бөлүштүрүү жөнүндө идеянын талаштуулугу, окумуштуулардын ою боюнча, жарандык сот өндүрүшүнүн өнүгүү тарыхы менен дагы тастыкталат. XX к. ортосуна чейин жарандык процесс сот өндүрүшүнүн түрлөрүнө дифференциацияланган эмес жана доо иштерине гана жайылтылган. Иштердин өзгөчө өндүрүшкө акырындап бөлүнүп чыгышы атайын адабияттарда түшүндүрмө берилсе дагы, мындай бөлүнүп берилгендиктин категориялары теориялык жактан эч кандай негизделген эмес [10, 13-б.].

1961-1964-жылдары Жарандык процессуалдык мыйзамдарга кодификациялоону жүргүзүү жана ССР Союзунун жана союздук республика-

лардын Жарандык сот өндүрүшүнүн негиздерин жана Кыргыз ССРинин Жарандык процесстик кодексин кабыл алуу менен жарандык сот өндүрүшү үч түргө бөлүштүрүлө баштаган: доо өндүрүшү; административдик-укуктук мамилелерден келип чыгуучу иштер боюнча өндүрүш; өзгөчө өндүрүш. Ошентсе да жарандык иштердин бардыгы процесстик мыйзам менен каралган өзгөчөлүктөр менен доо өндүрүшүнүн эрежелери боюнча каралат.

Жарандык сот өндүрүшүнүн түрлөрүн бөлүп кароонун тарапташы - А.А. Мельниковдун күбөлөндүрүүсү боюнча, ушул тапта жарандык сот өндүрүшүнүн түрлөрү түшүнүгү жана маңызы жөнүндө маселе процесстик илимде жетишерлик деңгээлде иштелип чыккан эмес. Советтик жарандык процесс боюнча кээ бир окуу китептеринде жарандык сот өндүрүшүнүн түрлөрү жөнүндө эч нерсе айтылган эмес – алар тууралуу болгону Жарандык процесстик кодексин бөлүктөрүн саноого байланыштуу гана эскертилген. Эң эле кеңири берилгенинде өндүрүштүн ар бирине кирүүчү иштер саналып, жарандык сот өндүрүшү үч түргө бөлүнө тургандыгы айтылган [6, 123-б.].

Кыргыз Республикасынын 1999-жылдагы Жарандык процесстик кодекс жарандык сот өндүрүшүнүн кийинкидей түрлөрүн караштырган: доо, өзгөчө, буйруктук жана коомдук укук мамилелеринен келип чыгуучу иштер боюнча өндүрүш. Учурда, административдик сот өндүрүшүнүн реформаланышына жана административдик-процесстик кодексинин иштелип чыккандыгына байланыштуу, жарандык процесстик кодекстен административдик иштерди кароо тартибин жөнгө салуучу ченемдер алынып салынган.

Кыргыз Республикасынын 2017-жылдагы ЖПКнын 25-беренеси мындай деп баяндайт: конституциялык жана администрациялык сот өндүрүшүнө таандык кылынган иштерди кошпогондо соттор бардык иштерди жарандык сот өндүрүшү тартибинде карайт. Ушундай түрдө, эми доо талаштарын калыптандыруучу материалдык укук мамилелеринин тизмеси, толук деп эсептелбейт, бул адилеттүү айтылган. Албетте, көрсөтүлгөн материалдык укук мамилелери адабиятта белгиленгендей, жарандык укук

мамилелери менен өз табияты боюнча окшош гана эмес [11, 12-б.], алардын бардыгы жеке укук мамилелери болуп эсептелгендигинде.

Адабиятта жарандык процессте сот өндүрүшүнүн түрлөрү жөнүндө маселени чечүүдө жарандык иштердин тигил же башка категорияларын кароонун белгиленген процесстик режиминин өзгөчөлүктөрү аныктоочу мааниге ээ боло тургандыгы көрсөтүлөт [13, 31-б.]. Ага ылайык, ишти кароонун процесстик режиминин кайсы олуттуу өзгөчөлүктөрү сот өндүрүшүндө түрдүк дифференциациялоо жөнүндө күбөлөндүрөт. Мындай тыянак чыгарууга иштерди кароо жана чечүү тартибинде каалаган эле айырмачылыктар негиз болуп кызмат кыла бербей тургандыгы ай-дан ачык.

Тигил же бул иштерди сот өндүрүшүнүн өзүнчө түрлөрүнө мыйзамдар менен бөлүп көрсөтүүнүн зарылчылыгы жөнүндө маселени чечүүдө колдонулуучу критерийлерге келе турган болсок, бул жерде милдеттүүлүгү менен маңызын чектөө керек. Мыйзам чыгаруучунун төп келе тургандай милдети жарандык иштердин кайсы өзгөчөлүктөрү сот өндүрүшүнүн түрдүк дифференциациясын объективдүү түрдө талап кылаарын жана иштердин тийиштүү категорияларын чечүү алар үчүн оптималдуу болорун аныктоодо турат. Мында укуктун колдонуудагы ченемдерине талдоо жасоо иштердин белгилүү бир категорияларын кароо жана чечип берүү мыйзам чыгаруучу тарабынан жарандык сот өндүрүшүнүн (т.а. өзгөчө процесстик режимге баш ийдирилген) өзүнчө түрүнө бөлүп көрсөтүүсү жетишерлик деңгээлде негизсиз деп тыянак чыгарууга алып келет [14, 29-б.]. Бирок бул, эгер ал тийиштүү процесстик режимдин өзгөчөлүктөрүнө ээ болгон болсо, сот өндүрүшүнүн белгилүү бир түрүнүн колдонууга берилишинин фактысынын өзүн четке кагуу үчүн эмес, мыйзамдарды сынга алуу үчүн жана аны өркүндөтүү боюнча сунуштар үчүн себеп болуп калышы мүмкүн.

Юридикалык адабиятта туура белгиленгендей, процесстик чөйрөдө колдонулуучу принциптерден, аларды жүзөгө ашыруунун каражаттары жана ыкмаларынан жана өзүнүн жыйындысында мамлекеттин органдарынын ишмердүүлүгүнүн укуктук формаларынын сапаттык

мүнөздөмөлөрүн чагылдыруучу айкын жаралган кепилдиктерден турган процесстик режимди тааал курама (конструкция) катары кароого болот [15, 153-б.].

Кыргыз Республикасынын колдонуудагы Жарандык процесстик кодексинде жарандык сот өндүрүшүнүн кийинкидей түрлөрү бөлүнүп чыгат: доо өндүрүшү, өзгөчө өндүрүш, буйруктук өндүрүш, иштин өзүнчө категориялары боюнча өндүрүш [16].

Кыргыз Республикасынын колдонуудагы Жарандык процесстик кодексине ылайык (3-бөлүмчө, 251-глава) иштин өзүнчө категориялары боюнча өндүрүштүн алкагында, экономикалык иштер боюнча жана экстремисттик же террористтик ишти жүзөгө ашыруунун зарылдыгын негиздеген же актаган маалыматтык материалдарды экстремисттик же террористтик деп таануу жөнүндө арыздар боюнча өндүрүш ишке ашырылат.

Маалыматтык материалдарды экстремисттик же террористтик деп таануу жөнүндө арыздар боюнча өндүрүш Кыргыз Республикасынын 2017-жылдын 25-июлундагы №141 «Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексине өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө» мыйзамы менен киргизилген. Бул Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында укуктук боштукту толуктоо жана маалыматтык материалдарды экстремисттик же террористтик деп таануу жөнүндө иштер боюнча өзүнчө арыздарды кыска жана ыкчам кароо үчүн укуктук механизмди түзүү максатында кабыл алынган.

Бирок, мындай классификациялоо дагы сууроолорду жаратат, биздин көз карашыбызда, процесстик өндүрүштөрдү бөлүштүрүүнүн негизинде аморфтук жана комбинирленген критерийлер бар.

Тигил же бул сот өндүрүшүнүн болушу жөнүндө тыянакка негиз болуп, ишке катышуучу адамдардын субъектилик курамынын процесстик өзгөчөлүктөрү менен; соттук жол-жоболордун процесстик маңызы менен (мүнөзү, процесстик мазмун жана соттун иштин кырдаал-жагдайларын изилдөө боюнча мүмкүн болуучу аракеттеринин чеги, далилдөөнүн жол берилген каражаттары); соттук токтомдорго чыгарылуучу процесстик кесепеттер, алардын мыйзамдуу кү-

чүнүн чеги, аткаруунун өзгөчөлүктөрү менен байланышкан олуттуу айырмачылыктардын болушу кызмат өтөйт.

Мында, сот өндүрүшүнүн ар кыл түрлөрүнүн процесстик режимдеринин өзгөчөлүктөрү биринчи инстанциядагы сотто ишти териштирүүнүн стадиясы менен чектелбей тургандыгын белгилей кетүү зарыл. Бул өзгөчөлүктөр кийинки стадияларда дагы билинет.

Адабияттар:

1. Елисейкин П.Ф. Особенности судебного рассмотрения отдельных категорий гражданских дел. - Ярославль, 1974. - С. 33, 34.
2. Чечот Д.М. Неисковые производства. - М., 1973. - С. 4.
3. Елисейкин П.Ф. Особенности судебного рассмотрения отдельных категорий гражданских дел. - Ярославль, 1974. - С. 8.
4. Бардин П.И. Об основах гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик // Советское государство и право. 1962. - №1. - С. 14.
5. Гурвич М.А. Об экономии процессуальных средств в советском гражданском судопроизводстве // Развитие прав граждан СССР и усиление их охраны на современном этапе коммунистического строительства. - Саратов, 1962. - С. 189.
6. Курс советского гражданского процессуального права: В 2 т. Т.1 / Под редакцией А.А. Мельникова. - С. 122, 123.
7. Жеруолис И.А. Сущность советского гражданского процесса. Вильнюс, 1969. С. 179-183.
8. Чечот Д.М. Проблемы защиты субъективных прав и интересов в порядке неисковых производств советского гражданского процесса: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. - Л., 1969. - С. 31, 13.
9. Мурзабекова Ж.Т. Жарандык сот өндүрүшүндө соттук териштирүүнүн адилеттүүлүгү түшүнүгү жана мазмуну // Республикалык илимий-теориялык журнал «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана», №1. - Бишкек, 2019. - С. 102-106
10. Слепченко Е.В. Гражданское судопроизводство: общая характеристика и тенденции развития: Автореферат диссертации ... докт. юрид. наук. - Спб., 2012. - С. 13.
11. Поволоцкий Л.И., Лисковец Б.А., Соминский А.С. Дела особого производства. - М., 1948. - С. 12. Е
12. Елисейкин П.Ф. Виды гражданского судопроизводства в истории советского гражданского процессуального права // Ученые записки ДВГУ. Вып. 19. - Владивосток, 1967. - С. 37.
13. Ефимова Ю.В. Виды гражданского судопроизводства. Саратов, 2008. С. 31.
14. Алискеров М.А. Виды гражданского судопроизводства и исполнительное производство // Государство и право, 2008. - №4. - С. 29.
15. Теория юридического процесса / Под редакцией В.М. Горшенева. - М., 1985. - С. 153.
16. Гражданский процессуальный кодекс Кыргызской Республики от 25.01.2017. - №14. <http://toktom.kg>.

Рецензент: д.ю.н., профессор Арабаев А.А.